

ARAP MÜZİĞİ

A.J. Racy*

Çeviren: Derya Gümüş

Arap müziği, Arap dünyasının müzikle ilgili felsefelerini, yaklaşımlarını, toplumsal bağlamlarını olduğu kadar; müzik tarihini, tezlerini, türlerini ve enstrümanlarını da içine alan çok geniş bir kavramdır. Bu müzik Atlas Dağlarından Afrika Sahrasına, Körfez bölgesinden Fırat kıyılarına kadar uzanan devasa bir coğrafi alanı kapsar. Birliği ve çeşitliliği pek çok yönüyle ortaya koyan bu müzik, hem uzmanların hem gösteri sanatları meraklılarının ilgisini çekmiştir. Birlik, aynı müzikal mirası paylaşmanın yanı sıra çeşitli Arap müzik geleneklerindeki ortak öğelerin varlığından ileri gelir. İster Faslı ya da Mısır'lı, ister Irak'lı olsun; Araplar bugünü kaynağını ilkçağlardan alan ancak, 8. ve 13 yüzyıllar arasında gücünün doruklarına ulaşmış İslam İmparatorluğu döneminde daha karmaşık ve canlı bir yapı kazanan bir müzikal miras ile tanımlayabilirler. İslam'ın Arap yarımadasından yayılmaya başladığı 7. yüzyılın ortalarından günümüze kadar, Arap müziği bir bölümü tamamıyla kültürel ve fikri, diğer bölümü politik, beş temel aşama ile şekillenmiştir.

I)Asimile Edilen Kültürlerle Etkileşim

İlk aşama İslam'ın doğduğu ilk yüzyıllarda, Emeviler yönetimi altındaki Suriye (661- 750) ile Abbasiler yönetimi altındaki Irak'ta (750- 909) kozmopolitan kültürel merkezlerin ortaya çıkması ve gelişmesi ile gerçekleşmiştir. Bu yüzyıllarda ortaya çıkan bu etnik harman Arabistan müziğini Suriye, Mezopotamya, Bizans ve İran müzikleri ile yakın bir etkileşime soktu. Bu etkileşim yeni Arap müziklerinin doğması ile sonuçlandı. Bu yeni müzik, şarkıların Kuran'ın dili ve Arap İmparatorluğunun ortak dili (linguafranca) Arapça ile okunması ve yazılması geleneği gibi güçlü yerel öğelerin korunduğu, ancak yeni tonlamaların ve müzikal enstrümanların kullanıldığı bir müzik oldu. Bu müziğin öncüleri ve takipçileri arasında Persler (İranlılar) ve diğer Arap olmayan milletler vardı.

Sarayın zenginleşmesi ve fethedilen yerlerin dünyevi görkemiyle karşılaşma, Arap devlet adamlarının hümanist bir anlayışla beraber, sanatsal ve entelektüel bir hoşgörü geliştirmelerinin yolunu açtı. Çok kısa bir zaman içinde, erken dönem Müslümanların müzik ve müzisyenlere karşı geliştirdikleri antipatinin aksine, şair ve müzisyenlerin saray tarafından himaye edilmesi yaygın uygulama halini aldı. Bu dönemin Abbasi halifelerinden özellikle El-Mehdi (iktidarı: 775- 85) ve El-Emin (iktidarı: 809- 13) müziğe düşkünlükleri ile nam salmışlardır. Erken dönemlerin yaygın figürü olan köle kadın şarkıcıların (kuynat) aksine, yeni dönem saray şarkıcıları genellikle iyi eğitilmiş ve altyapısı parlak kişilerdi. Müzisyen ve uzman kimliğiyle öne çıkan bu kişilere örnek olarak Prens İbrahim el-Mehdi (779- 839) ve İshak elMavsili (767- 850), ud virtüozü ve ayrıca İshak'ın amcası olan Zalzal (ölümü:791) verilebilir.

II)Klasik Geçmiş ile Etkileşim

İkinci aşamanın en belirgin özelliği, İslam dünyası âlimlerinin, çoğunluğu Antik Mısır ve Mezopotamya mirasından etkilenerek ya da esinlenerek yazılmış Antik Yunan eserleri ile tanışmasıdır. Bu tanışma 9. yy.da Abbasi Halifesi el Ma'mun (iktidarı: 813- 33) döneminde

başlamıştır. ElMa'mun Türkçeye "bilgelik evi" olarak tercüme edilebilecek Beyt el-Hikmet'in kurucusudur ve bu bilim yuvası Pisagorcu âlimlerin müzik ile ilgili incelemelerinin yanı sıra; Eflatun, Aristoteles ve Plotinus'un da eserlerinin içinde bulunduğu geniş bir Antik Yunan külliyyatının Arapçaya tercümesi için hizmet vermiştir. Klasik Yunan ile tanışma, Arap kültürü üzerinde derin ve kalıcı izler bıraktı. Arapça seçkin filozofların, âlimlerin ve fizikçilerin yazdıkları eserler ve yaptıkları incelemeler ile zenginleşti ve genişledi.

Müzik, ya da Yunanadaki karşılığı ile söylersek el-musika; matematik ve geometri ya da astronomi gibi müstakil bir disiplin olarak ortaya çıktı. Bunun yanı sıra, Arapçaya tercüme edilen Yunan eserleri, günümüze kadar kullanılmaya devam eden bir müzik terminolojisinin de oluşmasına katkı sağladı. 9. ve 13. yüzyıl Arap dünyasında ortaya konan eserler ve incelemeler Yakın Doğu müzik geleneğinde kalıcı etkiler yaratmış ve günümüze kadar uzanan değişik dönemlerde müzik adamlarına ve uzmanlarına ilham kaynağı olmuştur. İbn el-Müneccim (ölümü: 912) sekiz melodik dizi sisteminin tanımını yaparak bu müziğe katkı sağlayan erken dönem âlimlerinden biri olmuştur. Geliştirdiği sistemde her dizinin kendine ait diatonik bir ölçüsü vardı ve bu sistemde bir oktav Pisagor'un yarım ve tam ses aralıklarına karşılık geliyordu. Bu müziğe katkı sağlayan bir diğer âlim El-Kindi (ölümü: 873) idi. El-Kindi ses aralığını yükseltmek için dört telli ud'a beşinci telin eklenmesi fikrini ortaya atmıştır. Ud icrası ile ilgili geliştirdiği fikirlerin yanında El-Kindi müziğin kozmolojik çağrışımları konusunu da detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu dönem adını anmadan geçemeyeceğimiz bir diğer önemli isim ünlü "Kitab el Musica elKebir" (Büyük Müzik Kitabı) eseri ile tanınan Ebu Nasr el-Farabi'dir. El-Farabi bu kitabında çeşitli perde sistemlerinin yanı sıra, belli mikrotonları ya da nötral aralıkları çalmaya uygun yeni bir diatonik perdeleme sisteminin de sunumunu yapmıştır. Aynı zamanda ünlü bir filozof ve fizikçi olan İbni Sina (ölümü: 1037) ile melodik dizilerin sistemleştirilmesine büyük katkılar sağlayan Safi ad-Din elUrmavi (ölümü: 1291) de Arap müziğine katkılarından dolayı hatırlanması gereken diğer isimlerdir.

III) Orta Çağ Avrupa'sı ile Etkileşim

Arap müziğinin gelişimini etkileyen üçüncü büyük aşama, İspanya'nın İslam hakimiyeti altına girmesi (713-1492) ile sonuçlanan, Avrupalılarla Müslüman Yakın Doğu'yu karşı karşıya getiren 11., 12. ve 13. yüzyıllardaki haclı seferleri sırasında gerçekleşmiştir. Bu karşılaşma hem Avrupa hem Arap medeniyeti üzerinde derin etkiler yarattı. Doğunun bilimsel birikiminin İspanya'nın müslüman üniversitelerine taşınmasının Hıristyan Batı'yı etkilediği ve Arapçe eserlerin; Yunan eserleri üzerine yazılmış incelemeler de dahil olmak üzere, batı dillerine çevrilmesini tetiklediği bilinen bir gerçektir. Yakın Doğu müziğinin Batı müziğini ne yönde ve çapta etkilediğini kesin olarak saptayamamakla birlikte, Julian Ribera, Alois R. Nykl ve Henry George Farmer gibi uzmanlar bu etkinin ritimden şarkı formlarına, müzik teorisi ve terminolojisinden müzikal enstrümanlara kadar uzanan çok geniş bir alanda gerçekleştiğini iddia etmişlerdir.

Mağrip İspanyasının Arap müziği üzerindeki etkisi derin ve çok kapsamlı olmuştur. Doğuluların yeni bir mekâna uyum sağlamaları ve Doğu bilim ve edebiyatının Sevilla, Granada ve Kurtuba saraylarında örnekleri görülebilecek görkem ve zenginlik ile kaynaşması, Endülüs'ün sanatsal yaşamına yeni ilham kaynakları oluşturdu. Mağrip İspanya'sı ayrıca romantik konulu olaylar ve nakaratlı özel stropfik metinlerden oluşmuş bir yazınsal müzik formunun gelişimine de tanıklık etmiştir. Bu form, beyit ya da dizelerde yalnızca bir şiirsel ölçü veya yalnızca bir uyaklı yapının kullanıldığı klasik Arap kasidesi formundan oldukça farklıydı. Büyük şairlerin sıklıkla kullandığı muvaşşah formu, bir müzik formu olarak da ortaya çıktı ve bir müzik formu olarak Kuzey Afrika ve tarihsel olarak Büyük Suriye ve Filistin olarak bilinen

alan Levant bölgelerinde yaygın kabul gördü. Muvaşşah özellikle Halep'te (Suriye) popülerlik kazanmıştır.

IV) Osmanlı Türkleri ile Etkileşim

Arap müziğini etkileyen dördüncü aşama, Osmanlı İmparatorluğunun Suriye, Filistin, Irak, Arabistan kıyıları ve Kuzey Afrika'yı hâkimiyeti altına aldığı 1517- 1917 yılları arasında gerçekleşti. Bu dört yüzyıllık süreçte, Sünni İslam'ın merkezi Osmanlı sarayına kayarken, İran da yavaş yavaş ayrı bir siyasi, kültürel ve dini yapı ortaya koymuş ve nihai olarak Şiizmi bir devlet dini olarak kurumsallaştırmıştır. Müzikal anlamda Osmanlı döneminin en tipik özelliği, aşamalı bir asimilasyon ve mübadele idi. Halihazırda Orta Asya, Anadolu, İran ve orta çağ Suriye ve Irak'tan çeşitli müzikal öğeleri devşirmiş olan Türk müziği ile Arap müziği etkileşime girdi. Bu etkileşim Halep, Şam ve Kahire gibi büyük merkezlerde oldukça belirgindir. Arap dünyası, Türk saz semaisi ve peşrev gibi Osmanlı Sarayı ve Sufi tekkelerinde kullanılan formlar ile 19. yüzyılın sonlarından önce tanıştı. Enstrümental ve sözlü formlarla dans formlarının Arap dünyasına yayılması kısmen 13. yy.da Konya çevresinde kurulan Mevlevi tarikatı aracılığıyla gerçekleşmiştir. Ünlü besteci ve müzik teorisyenlerini barındıran ve müzikteki üretkenliği ile bilinen Mevlevi tarikatı; Suriye, Irak ve Kuzey Afrika'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Yeniçeri orduları örneğinde görüldüğü şekliyle askeri bandolar, Osmanlı İmparatorluğunun değişik siyasi merkezlerinde ortaya çıktı. Teori ve terminoloji açısından, Arap ve Türk müziği sistemleri büyük oranda örtüşürler. Arap dünyasındaki; özellikle Suriye ve Türkiye'deki melodik ve metrik usuller büyük benzerlikler yansıtmış ve halen yansıtmaktadırlar.

V) Modern Batı ile Etkileşim

Beşinci ve son aşama Arap müziğinin modern Batı ile karşılaşması ile gerçekleşmiştir ki, bu aşama Napolyon'un Mısır'ı işgali ile başlar (1798- 1801) ve akabinde Batı ile kültürel ve siyasi etkileşimin kurulması ile gelişir. Arap dünyasında batılılaşıma çabalarının en erken habercilerinden bir tanesi Muhammed Ali'nin batı tarzı askeri bandoyu 19. yy.ın başlarında Mısır'a ithal etmesi ve Batı enstrümanları ile Batı tarzı notasyonun öğretildiği askeri okulları kurdurması olmuştur. 19. yy.ın devamında Süveyş Kanalı'nın açılması vesilesiyle Hidiv İsmail'in (iktidarı: 1863- 1876) Kahire Opera Binası'nı inşa ettirmesi tarihi bir dönüm noktası ve Yakın Doğu Arap dünyasının batılılaşımasının sembolü olmuştur. Opera Binası'nın Kasım 1869'daki açılışında Verdi'nin Rigoletto eseri sahnelenmiş, takip eden yıllarda da Aida (Aralık, 1871) dahil çeşitli eserler sahnelenmiştir. Mısır'ı Batılılaştırmak iddiasında olan Hidiv İsmail, Mısırlı sanatçıları himaye altına almış ve ünleri ve sosyal statülerinin yükselmesi için çalışmıştır. İsmail'in himayesi altındaki sanatçılara kadın şarkıcı Almaz (1860- 1896) ve erkek şarkıcı Abdullah el-Hamuli (1843- 1901) örnek verilebilir.

20. yy. Batılı müzik teorileri, notalama sistemleri, enstrümanları ve genel olarak müzik yaklaşımlarının Arap müziği üzerinde etkisinin oldukça arttığı bir dönemdir. 20. yy. aynı zamanda 19. yy.da başlayan ve Mısır'da gelişen müzikal tiyatrunun da devamlılığına ve ilerlemesine tanıklık eder. Genellikle Avrupalı yazarların kaleminden çıkan dramalar, Araplaştırılmış; oyun, şarkı ve dansın bir kombinasyonu olarak sunulmuştur. Müzikal tiyatro oyuncularına örnek olarak Suriye doğumlu Ebu Halil el-Qabbani (1841- 1902) ve Mısırlı Şeyh Salamah Hicazi (1852- 1917) örnek verilebilir.

Birinci Dünya Savaşı ile 1920'lerin sonları arasındaki dönemde, Kahire, geleneksel komedi ile vodvili birleştiren ve Avrupa'daki operetlerle kıyaslanabilecek yeni bir müzikal türün

gelişimine sahne oldu. Bu yeni forma en büyük katkıları modern Mısır müziğinin babası olarak da bilinen ünlü besteci Şeyh Said Derviş (ölümü: 1923)'ten gelmiştir. 1930'ların başarılarıyla birlikte, Batılılaşmanın Mısır müziği üzerindeki etkisi hatırı sayılır şekilde artmıştır. 1932'de Kahire'de yapılan Arap Müziği Kongresi'nde sunulan raporlar bu artan etkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Avrupa hâkimiyetinin ardından bağımsız Arap devletlerinin ortaya çıkmasıyla, pek çok Arap yönetimi Batı müziğini güzel sanatların bir dalı olarak kabul etti ve bu müzik resmi müzik eğitiminin bir bileşeni olarak kabul gördü. Bugün pek çok Arap başkentinde, geleneksel Arap müziği ile Batı müziği Batılı konservatuar geleneği çizgisinde organize edilmiş devlet kurumlarında birlikte öğretilmektedir.

Arap Müziğinin Birleştirici Unsurları

Günümüzde, Arap müziğinin birliğine katkı sağlayan hususiyetler çok çeşitlidir. Ancak bu hususiyetler evrensel olarak kabul edilemez, zira kökenleri ve ayrıntılandırılmış özellikleri bir toplumdaki diğerine farklılık arz eder. Bununla birlikte, ortak bir tarihsel mirası paylaşmaktan ve coğrafi ve kültürel yakınlıktan dolayı Türkler ve İranlılar gibi Arap olmayan milletler bile bu ortak hususiyetleri paylaşırlar; bu uzmanların Yakın Doğu'yu geniş bir müzik alanı olarak çalışmasına olanak sağlayan bir gerçektir. Arap müziğinin birleştirici unsurlarından en önemlisi müzik ile Arap dilinin, yani Arapçanın, iç içeliğidir. Söz söylemeye bahşedilen önem ile şair-şarkıcıların müzikte oynadığı merkezi rol bu durumun en açık göstergesidir. Yazınsal birer form olan kaside ve muvaşşahın müzikal formlara uyarlanması buna örnek olarak gösterilebilir.

Dikkat çeken bir diğer birleştirici unsur, Arap melodilerinin Arap müziğindeki başat rolü ve karmaşık çok sesliliğin müzikteki yokluğudur. Arap müziğinin bu özelliği dünyanın bu bölgesi ile Asya'nın büyük bir bölümündeki müziği, Avrupa ve Sahra altı Afrika müziğinden ayırır. Arap müziğinde çok seslilik yerini, melodik süslemeler ve nüanslar aracılığıyla oluşturulmuş bir zarafete ve çeşitliliğe bırakır. Arap müziğinde melodi kavramı şekil ile ilgilidir ve makam olarak adlandırılan bir kavramsal yapı sistemine dayanır. Her makam, teorik bir ölçüye, belirli nota vurgularına ve tipik bir melodik hareket kalıbına dayanır. Bu melodik hareket kalıbı genellikle teorik ölçünün karar sesiyle başlayıp, aşamalı olarak yükselir ve son olarak tekrar karar sese döner. Çeşitli müzikal kompozisyonların temelini oluşturmakla birlikte, makam düzeni en iyi metrik olmayan doğaçlama türlerde ifade bulur. Bu türlere örnek olarak Mısır ve Levant bölgelerinde taksim olarak bilinen enstrümental sololar, layali ve mavval gibi sözlü formlar ile dini türler olan Kuran okumaları ve Sufi kasideler sıralanabilir.

Arap müziğinde ve genel anlamda Yakın Doğu müziğinde bileşik formlar hâkimdir. Bu formlar genellikle aynı melodik kalıbı paylaşan enstrümental öğelerle vokal öğelerin bir araya geldiği formlardır. Bir bileşik formu oluşturan parçalar değişik stillerde olabilir; bu stiller doğaçlama ya da önceden bestelenmiş olabileceği gibi solo ya da koroyu gerektiren, ölçülü ya da ölçüsüz stiller olabilir. Bileşik bir form genel olarak doğduğu yerdeki yerel adıyla ve bağlı olduğu makam adıyla bilinir. Örnek vermek gerekirse; Suriye fasılı, Kuzey Afrika nevbasi, Birinci Dünya Savaşı öncesi Mısır vaslahı gibi...

Modern Arap dünyası müziğindeki birleştirici bir diğer unsur, müzikal enstrümanlardan kaynaklanır. Kanun, ud, ney, keman gibi enstrümanlar pek çok Arap şehir orkestrasında ortak olarak bulunan enstrümanlardır. Bununla birlikte, belli tip enstrümanlar genel olarak belirli bir sosyal işlev ile ilişkilendirilir. Örneğin yaylı çalgılar genellikle solo seslere eşlik eder. Bu durumda şarkı söyleyen ile enstrümanla eşlik eden genel olarak aynı kişidir. Bedevi ozan, "ataba" olarak bilinen aşk şarkısına ya da "şurik" ya da "kasid" diye bilinen bir kahramanlık şiirine rebabıyla eşlik eder. Benzer şekilde, Mısırlı bir ozan ortaçağda yaşamış Ebu Zeyd el-

Hilali için yazılmış kahramanlık şiirini okurken rebabı kullanır. Halkın günlük yaşamında üflemler çalgılar genellikle açık havada çalınır; örneğin Mısır mızmarı ve davul düğünlerde ve eğlencelerde ve sıklıkla dansa eşlik etmek için kullanılır. Lübnan, Suriye ve Filistin düğünlerinde micviz, halayların tamamlayıcısıdır.

Arap müziğindeki birleştirici unsurlar, kültürel ve dinsel hayatın geleneksel müziğe yansımalarından da kaynaklanmaktadır. İslam, Arap dünyasının yaygın dini olduğundan; Kuran okumaları etnik ve ulusal sınırları aşarak dinsel ifadenin en mükemmel örneğini oluşturur. Bu okumalar metrik olmayan, solo okumalardır ve Kuran'ın ezberlenmesine dayanan, oturmuş tecvid kurallarına göre yapılır. Bir diğer yaygın uygulama, namaz zamanı tüm Arap ve Müslüman dünyasında minarelerden duyulan ezandır. Kuzey Afrika ve Levant bölgesinde, Sufi müzik ve dans gösterileri özel ve kamusal alanda yüzyıllardan beri sergilenmektedir. Şarkı formları ve sergilenme tarzlarında büyük benzerlikler gösteren Sufi müziği, pek çok seküler vokal geleneklerinden karşılıklı olarak etkilenmiş ve etkilemiştir. Son olarak, modern elektronik medya Arap müziğinin birliğine önemli katkılar sağlamıştır.

1904 dolaylarında geniş çaplı ticari plak kayıtlarının artması, 1932'de Mısır'da müzikal filmlerin gösterilmesi ve takip eden yıllarda kamuya açık radyo istasyonlarının kurulması geniş bir birleşik-Arap dinleyici kitlesini ortaya çıkardı. Günümüzde "uğniyye" (şarkı) kelimesi bir solist ile arkasında hem Batılı hem geleneksel Arap enstrümanlarını barındıran zengin bir orkestranın birlikte ortaya koyduğu yaygın bir kategoriye ifade etmektedir. Mısırlı Muhammed Abd el-Wahhab, Um Kulthum (Ümmü Gülsüm) gibi çok ünlü şarkıcılar tarafından seslendirilen bu şarkılar, bugün Fas'tan Irak'a kadar uzanan geniş bir alanda devasa bir dinleyici kitlesi tarafından dinlenmektedir. Tüm bu birleştirici unsurlara rağmen, Arap dünyası aynı zamanda müzikal tezatlar diyarıdır. Arap müziği bir anlamda, her biri kendi kültürel ve estetik sağlamlık ve bütünlüğüne haiz çeşitli müzikal geleneklerin bir toplamıdır.

Geniş açıdan bakacak olursak, çeşitlilik geniş coğrafi bölgelerde ortaya çıkar. Örneğin, Kuzey Afrika; özellikle Fas ve Cezayir müziği, Mısır ve Levant bölgesi müziğinden tonlama, makam, belli müzikal enstrümanların tercihi ve Endülüs müziği etkileri taşıması bağlamında ayrılır. Benzer şekilde, Mısır müziği genel olarak Arap Yarımadası müziğinden ritim ve tonlama açısından ayrılır. Daha yakın bir perspektiften bakılacak olursa, özgünlük daha küçük alanlarda ve repertuarlarda kendini gösterir. Faslı bir etnik müzik grubu olan Ginnawa, Batı Afrika ile kolaylıkla ilişkilendirilebilecek bir müzik tarzına sahiptir, benzerlik senkoplu ritim kullanımı ve perküsyona yapılan vurgudan kaynaklanır. Nubia ve Sudan müziğinde başat unsur pentatonizm, yani beş tonlu ölçüdür. Kuveyt ve Bahreyn'de inci avcılarının şarkılarında tiz bir erkek sesine çeşitli pes sesler ve karmaşık, poliritmik alkışlarla, vurmali çalgılar eşlik eder. Bu vurmali çalgılar arasında balçıktan yapılmış kaplar da vardır ki bunlar yapı ve çalma yöntemi bakımından Güney Hindistan'ın gatam sazına benzer. El Chalghi Baghdadi grubu makam şarkılarını İran ve Orta Asya müzik geleneklerinde karşılıkları bulunabilecek santur ve javzah eşliğinde söylerler. Benzer şekilde, Lübnan'daki Maruniler ile Mısır'daki Kıptiler gibi Müslüman olmayan toplulukların ayinlerinde de özgün müzikal öğelere rastlanır. Tüm çeşitliliği ile ele alındığında; Arap müziği uygulamaları ve enstrümanları, Arap tarihinin ve çok katmanlı bir kültürel arka planın yaşayan kanıtıdır.

***A. J. Racy, Professor of Ethnomusicology, UCLA İlk kez "The Genius of Arab Civilization" da basılmıştır.**